

УДК 811.162.3'38

Л. В. Жураўская, Т. У. Азёмша (Мазыр, Беларусь)

АКАЗІЯНАЛІЗМЫ Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

У артыкуле праводзіцца структурна-функцыянальны аналіз аказіяналізмаў у паэтычных тэкстах народнага паэта Беларусі Рыгора Барадуліна. Звернута ўвага на асаблівасці словаўтварэння аўтарскіх наватвораў, іх часцінамоўную прыналежнасць, зроблена спроба вызначыць іх ролю ў паэтычным маўленні аўтара.

Рыгор Барадулін – самабытны паэт, які арыгінальна бачыць і ўспрымае рэчаіснасць. Сакрэт яго непаўторнасці ў тым, што паэт валодае словам, яго верш не існуе па-за мовай, гукам, вобразам, рытмам, і галоўным кампанентам у ім з'яўляецца слова.

Індывідуальная словатворчасць – арганічная, унікальная рыса паэтычнага таленту Р. Барадуліна.

Аказіяналізмы ў яго творах – адзін з найважнейшых мастацкіх сродкаў. Абапіраючыся на жывую моўную традыцыю, смела і свабодна валодаючы словам, адчуваючы дух мовы, законы і заканамернасці яе развіцця, паэт стварыў самабытныя, па-народнаму трапныя аказіяналізмы і зарэкамендаваў сябе майстрам неалагізма ў сучаснай беларускай паэзіі [5; 6].

Аказіяналізмы (лац. *accosionalis* – «выпадковы») – з’явы маўлення, якія не адпавядаюць агульнапрынятаму ўжыванню, ствараюцца паэтам і празаікамі, публіцыстамі, а таму называюцца інакш аўтарскімі, індывідуальна-стылістычнымі неалагізмамі, або аўтарскімі наватворамі [8, 65].

У беларускім мовазнаўстве аказіянальную лексіку даследавалі Г. Басава, І. Казейка, В. Зразікава, М. Прыгодзіч, Н. Чарнаброўкіна, А. Солахаў і інш. мовазнаўцы з пункту гледжання асаблівасцей словаўтварэння, яе ролі ў стварэнні мастацкага тэксту [3,4,5,6,7,9], зроблены спробы стварэння слоўнікаў аказіяналізмаў (Прыгодзіч М., Басава Г.), [3].

Аднак мова твораў Р. Барадзіліна з пункту гледжання функцыянавання ў іх аказіяналізмаў, словаўтваральных асаблівасцей аказіянальнай лексікі спецыяльна не даследаваліся. Матэрыялам аналізу з’яўляюцца творы выбранай лірыкі зборніка паэта «Евангелле ад Мамы» [2], выбраныя творы Р. Барадзіліна ў 2-х тамах [1].

У мове твораў названых зборнікаў Р. Барадзіліна зафіксаваны індывідуальна-аўтарскія наватворы розных часцін мовы: назоўнікі з адцягненым значэннем: *яснавокасць* [1, 22], *харашба* [1. 1, 38], *непралазь* [1. 1, 311], *глыбасць* [1. 2, 33];

са зборным значэннем: *лаўжоўе* [1. 2, 456], *ластавінне* [1. 2, 29];

са значэннем асобы: *лялотнік* [2, 40], *санцалюб* [1. 1, 189], *цыганяты* [2, 187], *зняверца* [1. 1, 317], *выпадковец (выпадкоўцы)* [1. 2, 231].

Значэнне некаторых назоўнікаў-аказіяналізмаў Р. Барадзіліна можа быць растлумачана толькі словазлучэннем: *лістабой, ліставей* – назоўнік *ліст* + дзеяслоў *біць*, назоўнік *ліст* + дзеяслоў *веяць*:

А вецер пыл садзьме

З магіл зыбытых

І намяце наві ў *лістабой* [2, 438].

Аказіянальныя назоўнікі – найбольш прыдатны сродак стварэння вобразаў прадметаў, з’яў асоб, рэчаў, перадаюць асаблівасці светаўспрымання аўтара:

аказіяналізмы-прыметнікі робяць непаўторным адлюстраванне рэчаіснасці, асабліва складаныя прыметнікі, якія выступаюць як мастацкія эпітэты: *азёрнавокая* (пра родную беларускую зямлю) [1. 1, 217]; *весняе* (сонца) [1. 1, 68];

аказіяналізмы-дзеясловы ў паэзіі Р. Барадзіліна заўсёды метафары: *нявесціца* (планета) [1. 1, 29]; *піцаваць* (працаваць, рухацца – пра вёску)[1. 1, 328];

аказіяналізмы-прыслоўі як метафары непаўторна трапна перадаюць прыметы дзеяння, стан:

У Белаежы – *лосьна, язьна* ў Шчыры [1. 1,125];

Зняверцу – распач пратуры:

Азёрна

Борна

Гойна! [1. 1, 317].

Аказіяналізмы ў паэтычным маўленні Р. Барадзіліна ўтвараюцца найбольш суфіксальным спосабам па тых жа мадэлях, што характэрны беларускай літаратурнай мове.

Так, аказіянальныя назоўнікі ўтвараюцца пры дапамозе суфіксаў:

-інк(-ынк-): *стажынкi* [1. 2, 11], *прытухлінка* [1. 1, 62];

-асць: *глыбасць* [1. 2, 33], *яснавокасць* [1. 1, 122]; *знямогласць* [2, 252], *рунявасць* [1. 1, 391], *святальнасць* [1. 2, 32];

-нік: *лялотнік* [2, 40]; *мячэўнік* [1. 1, 305], *ліпоўнік*

[1. 1, 27];

-нят: *цыганяты* [2, 187];

-ын- (-ін): *філалагіня* [1. 2, 430], *драматургіня* [1. 2, 214]; *дзварыны* [1. 2, 62];

-ец (-оўц-): *ядленец* [1. 1, 237], *выпадковец* (выпадкоўцы) [1. 2, 231];

-інн-, -оўй-: *ластавінне* [1. 2, 29], *лаўжоўе* [1. 2, 456];

-б-, -шк-: *харашба* [1. 1, 38], *апранашка* [1. 1, 38].

Утварэнне аказіяналізмаў-прыметнікаў адбываецца ў маўленні Р. Барадзіліна пры дапамозе суфіксаў:

-іст(-ыст-): маўклівысты, кажущысты, святлісты і іншыя;

-ов(-ав-): *падпечкавы* і іншыя.

Пры ўтварэнні аказіянальных дзеясловаў паэт выкарыстоўвае суфіксы *-і-, (-ы-)* і постфікс *-шча*: *антэніца, нявесціца, купчасціца* (ад асноў *антэна, нявеста*; прыметніка *купчасты*), спосаб утварэння суфіксальна-постфіксальны; *-э(-е-)* – *начэць* [1. 1, 399].

Аказіяналізмы-прыслоўі ўтвараюцца шляхам далучэння да асновы назоўніка двух суфіксаў *-н-, -а-*: *азёрна, лосьна, язьна, борна* і інш. (двайная суфіксацыя).

Прадуктыўным з’яўляюцца прэфіксальна-суфіксальнае ўтварэнне аказіянальных дзеясловаў ад асноў назоўнікаў *пагарбець, папляць, зруглець, змеуарыць*; ад асноў прыметнікаў: *вылегчыць*.

Бязафікснае словаўтварэнне назіраецца пры ўтварэнні назоўнікаў: *зняверца – зняверыца, непралазь* – не пралазі.

Апрача афіксальнага тыпу ўтварэння аказіяналізмаў, Р. Барадзілін выкарыстае складанне асноў, слоў для ўтварэння складаных назоўнікаў, прыметнікаў: *лістабой, ветравей, дзецяроб, крыгало, сонцалюб, зялёназвеснелы* і іншыя.

Тут назіраюцца выпадкі аб’яднання асновы прыметніка і назоўніка: *сырадым, беластог* [2, 124];

двух назоўнікаў: *крыгало, хлебароб, смалазбор* і інш. ;

назоўніка і дзеяслова: *лістабой* [2, 348], *ветравей, ліставей* і іншыя;

Складана-суфіксальны спосаб ўтварэння таксама прадуктыўны: *доўгаспрыяльныя, аднакрэўнік* і іншыя.

Аналізаваны матэрыял паказаў:

1) Рыгор Барадзілін шырока выкарыстоўваў індывідуальна-аўтарскія неалагізмы, аказіяналізмы, паколькі яны выяўляюць арыгінальнасць яго светаўспрымання, аўтарскі настрой і настрой лірычнага героя, часам ствараюць іронію;

2) пісьменнік стварыў аказіяналізмы розных часцін мовы: (аказіяналізмы-прыметнікі, аказіяналізмы-назоўнікі, аказіяналізмы-дзеясловы, аказіяналізмы-прыслоўі);

3) адным з самых прадуктыўных спосабаў утварэння аказіяналізмаў у Р. Барадзіліна з’яўляецца афіксацыя (суфіксальны спосаб: *лосьна* – двайная суфіксацыя; *драматургіня, філалагіня, апранашкі, млынароўна, выпадкоўцы, лялотнік* і іншыя, прэфіксальна-суфіксальны, суфіксальна-постфіксальны);

4) пры складанні назіраецца: складанне асноў і складана-суфіксальны спосаб утварэння (аднакрэўнік, доўгаспрыяне, дождж-імжыніст);

5) створаныя паэтам па прадуктыўных словаўтваральных мадэлях аказіянальныя словы застаюцца фактамі маўлення [7].

Літаратура

1. Барадулін, Р. Выбраныя творы: у 2 т. – Мінск: Маст. літ. , 1984. – Т. 1. – 415 с. , Т. 2. – 335 с.
2. Барадулін, Р. Евангелле ад Мамы / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ. , 1995. – 462 с.
3. Барысенка, В. Я. Аказіяналізмы ў мове тэкстаў Ніны Мацяш / В. Я. Барысенка, Л. В. Жураўская // Веснік Мазыр. дзярж. пед. ун-та. – 2012. – №3. – С. 76-80.
4. Басова, А. И. Окказиональные слова в современной белорусской художественной речи: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10. 02. 02 / А. И. Басова; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1981. – 24 с.
5. Гарэлік, Л. М. Зямля бацькоў дала мне права: Станаўленне творчай індывідуальнасці Рыгора Барадуліна. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
6. Зразікава, В. А. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў творчасці беларускіх пісьменнікаў / В. А. Зразікава // Бел. мова і літаратура. – 2006. – №2. – С. 36-40.
7. Казейка, І. Паняцце неалагізма ў сучасным мовазнаўстве / І. Казейка // Бел. лінгвістыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – Вып. 34. – С. 14-19.
8. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск, 1990. – С. 13.
9. Чарнаброўкіна, Н. У. Аказіянальныя словы ў складзе лексічных сродкаў сучаснай беларускай паэзіі: аўтарэф. дыс. ...канд. філал. навук: 10. 02. 01 / Н. У. Чарнаброўкіна; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 1998. – 26 с.